

Александар Растовић, СРПСКА НАПРЕДНА СТРАНКА 1880–1919:
ИДЕЈНИ КОРЕНИ – РАЗВОЈ – ДЕЛОВАЊЕ, Београд, 2024, стр. 214

Током 2024. године у Београду се појавила монографија под насловом: „Српска напредна странка 1880–1919: идејни корени – развој – деловање“, у издању Фондације „За српски народ и државу“. Аутор ове монографије је проф. др Александар Растовић, научни савјетник и директор Историјског института Београд. Студија обухвата 213 страница и подијељена је у четири цјелине. Рецензенти овог издања су академици Љубодраг Димић и Драган Симеуновић, као и проф. др Жика Бујуклић.

Прва цјелина (стр. 7–97) се тематски осврће на оснивање, идејне коријене, те главна програмска начела. Осим овога, кроз прву цјелину анализирани су и најзначајнији резултати владавине Напредне странке у периоду 1880–1887. године. Друга цјелина (стр. 111–159) обухвата биографије вођа и угледних чланова Напредне странке, у различитим фазама њеног дјеловања, од 1880. па све до 1925. године. Трећу цјелину чине Прилози (стр. 165–191), програмски и статутарни акти из свих периода постојања и дјеловања Српске напредне странке. Све измјене и допуне

Програма и Статута, које су настајале протоком времена, заступљене су у овом поглављу, и донијете читаоцима *ad litteram*. Последњу, четврту цјелину монографије (стр. 203–213) чине: именски регистар, попис извора и литературе и биографија аутора.

Први сегмент монографије чини приказ околности које су определијиле формирање Напредне странке, јануара 1881. године. Том формалном чину претходило је постојање идејне платформе о неопходности модернизације и свеобухватног преображаја српског друштва. Ове идеје пласиране су преко листа Видело, који је излазио од јануара 1880. године, као незванично гласило напредњака, да би од краја 1882. године лист Видело постао и званично „орган Напредне странке.“ У то вријеме уз Напредну странку, већ су формиране још двије кључне странке у политичкој историји Србије 19. вијека: Радикална и Либерална. Што се Српске напредне странке тиче, њено вођство чинили су младоконзервативци, међу којима су се издвајали Милан Пироћанац, Милутин Гарашанин, Стојан Новаковић и Чедомиљ Мијатовић. Анализирајући

програмска начела напредњака, аутор монографије прецизира: „Суштину програма Напредне странке чинили су три принципа: закон, слобода и напредак, из којих су произилазиле све остале идеје и циљеви.“ (Стр. 39) Поштовање закона, те гарантовање личних и политичких слобода грађана, били су императиви за напредњаке. Једно од главних питања унутрашње политике Србије тога доба било је питање уставности, које се налазило у врху приоритета Напредне странке.

Што се спољне политике тиче, приоритет је био однос према Србима изван кнежевине, те перманентна помоћ с циљем ослобођења и уједињења Српства. Напредна странка се доследно држала девизе „Исток источним народима“, коју су заједнички формулисали кнез Михаило Обреновић и Илија Гарашанин у претходном периоду. Истина, она ће по доласку на власт 1880. године водити аустрофилску политику, кроз дјеловање предсједника владе Милана Пироћанца, као и министра Чedomиља Мијатовића, потписника Тајне конвенције са Аустроугарском из 1881. године. Годинама касније, Стојан Новаковић ће промовисати начело да Србија у спољним пословима треба искључиво да брине о властитим, српским интересима, занемарујући постојање „руске“ или „аустријске“ политичке фракције у Србији. Посебно значајан аспект дјеловања Српске напредне странке, у свим раздобљима постојања, А. Растовић види у посвећености српској државној идеји, те старању за перманентни напредак српске државе и друштва. Аутор монографије одлично запажа да *differentia specifica*, која одваја Напредну странку од других странака, и даје јој посебно на квалитету, јесте на-

глашена приврженост српској државној и националној идеји (стр. 44).

Свака власт вреднује се према резултатима које оставља у легату. Прва напредњачка влада, предвођена Миланом Пироћанцем, није без разлога у официјелној историографији означена као златно, односно „Периклово доба“ политичке историје Србије. Овдје се имају на уму модернизацијски законски пројекти који су покренули точак историје Србије унапријед. Ријеч је о низу закона о слободи штампе и политичког организовања, као и о законским пројектима из области школства и образовања. Посебну вриједност чинили су Закон о стајаћој војсци и Закон о Народној банци. Ови законски пројекти доношени су у периоду 1880–1883. година, али се реформска дјелатност напредњака наставила све до 1887. године, до када су и били на власти. Вријеме од 1884. до 1887. године обиљежено је прије свега сјенком српско-бугарског рата, те поразом на Сливници 1885. године. У том периоду напредњачку владу водио је Милутин Гарашанин, који 1886. године стаје на чело Напредне странке. У историографији је увријежено мишљење да је за читаво вријеме три Гарашанинове владе он само био номинални премијер, док је стварну власт имао краљ Милан, због чега ће се и у Напредној странци дешавати расколи и несугласице. Поред сталних финансијских тешкоћа, не би требало заобићи ни крупне ствари на унутрашњем плану у том раздобљу. Овдје се прије свега мисли на оснивање Српске краљевске академије 1886. године. То је био први период постојања ове странке.

Занимљиво је да је, услед неповољних околности, Напредна стран-

ка три пута прекидала свој рад и изнова почињала опет. Разлози су углавном били анимозитети са остатком политичке сцене, прије свега са Радикалном странком. Обрачуни радикала са напредњацима били су сурови, па је Напредна странка била у неколико наврата приморана да прекине рад. У периоду 1896–1906. био је обустављен њен рад, а појединци из редова ове странке учествовали су у политичком и друштвеном животу.

У периоду 1906–1915. године, вођа Српске напредне странке био је Стојан Новаковић, једна од најзначајних личности у историји Србије и српског народа. Био је два пута предсједник владе: 1895/96 и 1909. године. Осим овога, био је посланик у: Цариграду, Паризу и Петрограду. Огроман је допринос дао и на пољу науке, филологије и историографије. Аутор ове вриједне монографије детаљно је приказао политичко вјерују С. Новаковића, указујући на главне токове његове многоструке дјелатности за општи напредак кнежевине и Српства у цјелини. Једно од најважнијих достигнућа Новаковића било је добијање двије владичанске столице за Србе у Старој Србији и Македонији, 1896. године (први пут након укидања Пећке патријаршије 1766) и 1899. године. Ријеч је о трону митрополита рашко-призренског (Дионисије Петровић) и митрополита скопског (Фармилијан Дражић). Иначе, Стојан Новаковић је по други пут био предсједник владе 1909. Његова мисија састојала се у превазилажењу кризе настале аустроугарском анексијом БиХ 1908. године. Након смрти Стојана Новаковића, предсједник Напредне странке у периоду 1915–1919. био је Војислав Д. Маринковић, који је

у вријеме Пашићеве владе учествовао као вођа напредњака у влади у својству министра народне привреде. Године 1920, син Стојана Новаковића, др Милета Новаковић, обновиће рад Напредне странке и постати њен предсједник. На изборима 1923. ова странка неће прећи изборни цензус, и као последица тога њен рад биће обустављен 1925. године.

У другом одјељку који садржи биографије првака Напредне странке (стр. 111–159), аутор не портретише главне напредњаке само обрађујући пуне биографије. Професор Растовић прилази страначким првацима на студизан начин, анализирајући домете њихове политике. Он презентује и карактере личности, али и своди билансе политичких успјеха и неуспјеха. Успјешност у приказу сваке од личности понаособ, А. Растовић постиже комбиновањем хронолошког и тематског принципа у историографији. У овом сегменту монографије заступљене су следеће биографије: Милана Пироћанца, Милутина Гарашанина, Стојана Новаковића, Чедомиља Мијатовића, Милана Кујунџића Абердара, Милана Ћ. Милићевића, Љубомира Каљевића, Владана Ђорђевића, Војислава Д. Маринковића и Павла Д. Маринковића.

Трећи сегмент монографије, насловљен као „Прилози“, доноси читаоцима у интегралном облику сваку верзију страначког програма и статута. Од извјесне важности је знати да је странка три пута мијењала програм, и пет пута статут. При томе, није ријеч о суштинским промјенама, већ о измјенама и допунама услед различитих околности. Будући да је у неколико наврата указано на програмске основе и политичка начела стран-

ке, извјесну пажњу треба поклонити Правилима, односно Статуту. Према одредбама Статута, највиши органи странке били су: Годишњи збор и Главни одбор. Осим тога, постојали су окружни, срески и мјесни одбори. Главни одбор је одлучивао о носиоцу листе и кандидатима за посланике. Свака верзија статута садржала је и одредбу о страначком листу Виделу, као важном сегменту функционисања Напредне странке.

Последњи, четврти сегмент ове важне монографије (стр. 203–213) садржи попис извора и литературе, као и биографију аутора. Из наведеног се уочава да студија има богату и разноврсну хеуристичку основу, што је чини посебно квалитетном. Суштински, пред читаоцима се налази један значајан прилог историографији страначког и државног живота Србије у 19. и првим деценијама 20. вијека.

Радован Фемић